

УДК 336.63

Н. О. Небаба,
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”

ВПЛИВ МАКРО- ТА МІКРОЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК СИСТЕМИ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті викладено результати дослідження розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення. Проаналізовано вплив макро- та мікроекономічних чинників, які гальмують впровадження недержавних пенсійних програм в Україні.

Ключові слова: недержавне пенсійне забезпечення, ВВП, облікова ставка НБУ, оподаткування.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях однією з основних соціально-економічних проблем нашої держави є низький рівень пенсійного забезпечення населення, зростання кількості непрацездатного населення, неспроможність солідарної системи забезпечити гідну старість пенсіонерам. З метою вирішення вищезазначених проблем у 2004 році розпочалося реформування пенсійної системи шляхом запровадження недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ). Незважаючи на майже 10 річний досвід функціонування системи НПЗ, і на сьогодні досить багато питань залишаються невирішеними та гальмують впровадження недержавних пенсійних схем в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення розглядаються в працях як вітчизняних, так і закордонних економістів зокрема, питання становлення та діяльності недержавних пенсійних фондів вивчали О. Бачинська, Ю. Вітка, І. Динь, О. Кравчук, Н. Ковальова, М. Лазебна, І. Новікова, Е. Ліанова, Б. Надточій та багато інших.

На сьогодні недостатньо дослідженим залишається широке коло питань, пов'язаних з ефективним функціонуванням третього рівня пенсійного забезпечення. Вимагають подальшого вивчення питання, які пов'язані з побудовою ефективного механізму управління фінансовими потоками, що функціонують у цій системі. Дослідження чинників, зовнішніх і внутрішніх, які впливають на розвиток системи НПЗ, дозволить оцінити, максимізувати позитивний і мінімізувати їх негативний вплив на розвиток недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Метою статті є дослідження розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення, аналіз макро- та мікроекономічних чинників, що впливають на розвиток системи НПЗ в Україні.

Виклад основного матеріалу. Недержавне пенсійне забезпечення є складовою частиною системи накопичувального пенсійного

забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат.

Аналізуючи основні показники розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення (таблиця 1) від ухвалення Закону України "Про недержавне пенсійне забезпечення" і до теперішнього часу, можна виділити декілька етапів розвитку. Перший етап охоплює часовий проміжок з 2004 до 2008 р. Цей етап характеризувався стрімким зростанням всіх показників, а саме: кількістю недержавних пенсійних фондів (НПФ) як основних суб'єктів, що надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення, кількістю адміністраторів, що обслуговують недержавні пенсійні фонди. Також у цей період відбувалося стрімке зростання кількості учасників НПФ.

На наступному етапі відбулося стрімке розгортання фінансової кризи, кількість НПФ дещо скоротилася, відбулося їх укрупнення, проте динаміка кількості учасників практично в усі роки залишалася позитивною.

І вже з 2012 року знову розпочалося поступове покращення показників діяльності недержавних пенсійних фондів, за останній рік активи НПФ зросли на 20 %. Незначне зменшення кількості учасників пояснюється їх виходом на пенсію.

Таблиця 1 – Динаміка основних показників розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення

Показник	Рік								Темпи приросту	
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2012/2011	2011/2010
Кількість НПФ	54	80	78	92	95	93	85	83	-2,35	-8,60
Кількість адміністраторів	37	41	50	50	37	36	33	37	12,12	-8,33
Кількість учасників, тис. осіб	88,4	193,3	278,7	282,5	497,1	569,2	594,6	584,8	-1,66	4,46
Активи НПФ (млн грн.)	46,2	128	280,7	612,2	858,0	1 144,3	1 386,9	1 660,0	19,69	21,20
Пенсійні внески, млн грн.	36,4	119,7	234,4	583,9	754,9	925,4	1102	1313,7	1,19	19,08
Пенсійні виплати, млн грн.	1,8	4,0	9,1	23,7	90,1	158,2	208,9	251,9	1,21	32,05

Джерело: складено автором на основі [3].

На розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення здійснюють вплив ряд макроекономічних і мікроекономічних чинників.

Серед найбільш впливових макроекономічних чинників, які ззовні впливають на систему НПЗ можна виділити такі:

1. Динаміка зміни ВВП.
2. Прогнозований рівень доходу.
3. Темпи інфляції.
4. Оподаткування в системі недержавного пенсійного забезпечення.
5. Стан розвитку фінансових ринків.
6. Валютний курс.
7. Облікова ставка НБУ.
8. Політична ситуація.

Розглянемо вплив кожного з них.

Зростання добробуту населення позитивно впливає на зростання пенсійних заощаджень, адже чим більші доходи населення, тим більше вони розпочинають турбуватися про рівень добробуту в майбутньому, шукають напрямки ефективного вкладення коштів, а вкладання коштів для накопичення в НПФ на сьогодні, як в Україні, так і в світі, є одним із найбільш привабливих напрямків, адже забезпечується відносно висока дохідність при порівняно невеликому рівню ризику. У той же час збільшення активів пенсійних фондів, які є інвестиційними коштами, у свою чергу повинне слугувати чинником для прискореного зростання ВВП (за умови, що інвестування будуть здійснюватися не в боргові державні цінні папери, за рахунок яких фінансується дефіцит бюджету держави та Пенсійного фонду України).

Поряд з динамікою зміни ВВП аналогічний вплив має і прогнозований рівень доходу, адже саме очікуване отримання доходу дозволить учасникам стабільно сплачувати пенсійні внески та накопичувати на пенсію, навпаки, очікування зменшення доходів призведе до скорочення програм недержавного пенсійного забезпечення.

У той же час темпи інфляції мають протилежний вплив на розвиток системи НПЗ: зі зростанням темпів інфляції схильність до заощаджень у населення падає, такий вплив мають також інфляційні очікування. Проте при високих темпах інфляції додатково відбувається знецінення вже накопичених коштів.

Недостатній розвиток фінансового ринку України на сьогодні суттєво стримує розвиток НПЗ, адже обмеженість кола фінансових інструментів, що дозволені для інвестування та знаходяться в обігу на вітчизняному фінансовому ринку, не дозволяють повною мірою застосувати диверсифікацію пенсійних активів.

Коливання валютних курсів впливає як на соціально-економічний розвиток країни в цілому, так і на розвиток системи НПЗ і стабільність фінансових ринків. При зниженні курсу гривні зменшується обсяг імпорту та зростає обсяг експорту, що у свою чергу призводить до зростання обсягів виробництва вітчизняних товарів, і як результат – зростання ВВП. Однак є і негативна сторона таких змін, зважаючи на обсяг державного боргу, який виражений в іноземних валютах. Також падіння курсу гривні може бути причиною інфляції в країні.

Облікова ставка НБУ – це один із монетарних інструментів, за допомогою якого Національний банк України встановлює для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених і розміщених грошових коштів.

Зміна облікової ставки НБУ прямо не впливає на розвиток системи НПЗ, проте опосередкований вплив є досить суттєвим: з одного боку – динаміка зміни облікової ставки НБУ показує динаміку вартості грошей і слугує індикатором економічного розвитку, а з іншого – облікова ставка має вплив на ставки за кредитами та депозитами, а зважаючи на частку інвестиційних коштів НПФ, розміщених на депозитних банківських рахунках, цей вплив буде значним.

Питання оподаткування пенсійних коштів добровільного пенсійного страхування виникає на всіх етапах функціонування пенсійної схеми, а саме: на етапі накопичення пенсійних коштів, у момент сплати внесків до НПФ, на етапі примноження, тобто в момент отримання інвестиційного прибутку, а також на останньому етапі – у момент виплати пенсії учасникам системи.

У світовій практиці найчастіше зустрічаються чотири моделі оподаткування недержавних пенсійних програм:

- “звільнення, звільнення, оподаткування”;
- “оподаткування, звільнення, звільнення”;
- “оподаткування, оподаткування, звільнення”;
- “звільнення, оподаткування, оподаткування” [1].

Зараз в Україні функціонує перша з чотирьох наведених. Хоча вважати її можна такою лише формально, адже на етапі накопичення пенсійних внесків звільнення від оподаткування дозволяється лише в межах суми, яка дорівнює сумі місячного прожиткового мінімуму для працездатних осіб на 1 січня поточного року, помноженої на коефіцієнт 1,4 та округленої до найближчих 10 гривень у розрахунку на місяці в сумі всіх внесків, сплачених до НПФ [2].

Якщо такі внески здійснює підприємство за свого робітника, то звільнення від ПДФО надається лише на суму, яка не перевищує 15 %

від заробітної плати робітника. Внески, сплачені на користь працівника, підприємство також має право віднести на витрати, що, у свою чергу, призведе до зменшення суми податку на прибуток підприємств.

На практиці суми внесків до накопичувальних пенсійних програм майже завжди знаходяться в рамках сум, що не підлягають оподаткуванню.

На другому етапі, а саме на етапі інвестування пенсійних коштів, відбувається повне звільненні від оподаткування інвестиційного прибутку.

І лише на етапі виплати пенсійних накопичень застосовується частково пільгове оподаткування. Основне податкове навантаження припадає на частину виплат додаткової пенсії. Держава застосовує пільгову ставку податку на доходи фізичних осіб. При кожній виплаті застосовується знижуючий коефіцієнт 0,6 до стандартної відсоткової ставки ПДФО, тобто фактично на сьогодні, замість 15 % податку з доходів фізичних осіб, сплачуватиметься лише 9 %. А пенсіонери, що досягли 70 річного віку взагалі звільняються від сплати ПДФО (ставка податку 0 %) [1].

Отже, існуюча податкова політика щодо добровільного накопичувального пенсійного страхування на сьогодні стимулює застосування цього виду пенсійного забезпечення в Україні. Будь-які зміни в бік зростання податкового навантаження на учасників системи призведуть до гальмування розвитку НПЗ в Україні.

Політична нестабільність також гальмує розвиток системи НПЗ, недовіра до уряду, його часта зміна, відсутність стабільності в політичному житті країни призводять до недовіри населення як до фінансових установ, що надають такі послуги, так і до державних організацій, що контролюють і надають певні гарантії, пов'язані з накопиченням, примноженням і поверненням коштів учасникам.

Що стосується мікроекономічних чинників, то тут слід виділити такі:

1. Демографічна ситуація.
2. Рівень заробітної плати.

Аналізуючи структуру населення України на сьогоднішній день, можна відмітити, що вона є досить сприятливою для розвитку саме третього рівня пенсійного забезпечення, адже найбільше замислюються про майбутні пенсії саме населення працездатного віку, у середньому від 25 років. Про це свідчать статистика щодо кількості укладених пенсійних контрактів, згідно з якою частка учасників у віці 25–50 років становить близько 70 % від загальної кількості.

Що стосується рівня заробітної плати, то вона впливає на спроможність населення здійснювати пенсійні внески. На сьогодні рівень заробітної плати є досить низьким в Україні, хоча і поступово збільшується.

Слід зазначити, що Україна перебуває на 136-му місці в рейтингу Світового банку за рівнем доходів на душу населення (на одного українця припадає 3 500 доларів). Згідно з класифікацією, яка наведена Світовим банком, Україна входить до країн з рівнем доходу нижче за середній. Близько 27 % населення перебуває за межею бідності. В Україні частка зарплати в собівартості продукції становить 1–10 %, у той час, як в Європі та США цей показник становить близько 40 %, досягаючи в наукоємних галузях і сфері послуг 90 %.

Додатково розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні стримують:

- низька поінформованість населення (за даними соціологічних досліджень 77 % опитаних ознайомлені із сутністю недержавного пенсійного забезпечення в загальних рисах, у повному обсязі законодавство знають лише 12 %. Серед роботодавців, керівників профспілкових організацій ця цифра складає відповідно 81 і 22 %) [6];
- відсутність чіткої державної політики у сфері регулювання ринку небанківських фінансових послуг;
- небажання держави забезпечувати пенсійні фонди надійними фінансовими інструментами, наприклад, державними цінними паперами, які є захищеними від інфляції;
- законодавча неврегульованість окремих питань діяльності ринку недержавного пенсійного забезпечення;
- непослідовність дій щодо організації державного нагляду за діяльністю фінансових посередників;
- бюджетне недофінансування організації повноцінного фінансового посередництва в системі недержавного пенсійного забезпечення;
- невирішені питання щодо надання податкових пільг у системі недержавного пенсійного забезпечення;
- відсутня регіональна розгалуженість НПФ;
- неврегульованість питань взаємодії банківського сектору економіки та небанківських фінансових установ;
- недостатня кількість активів і резервів для здійснення активної диверсифікаційної політики фінансовими посередниками;
- низький рівень практики маркетингу, менеджменту та ризик-менеджменту на ринку НПЗ;

- низький рівень довіри населення до недержавного пенсійного забезпечення, банківської системи та інших фінансових установ, а також відсутність просування позитивного іміджу існуючих установ;
- відсутність рейтингів НПФ, які б користувалися довірою в населення;
- недостатня зацікавленість роботодавців у фінансуванні недержавних пенсійних програм для працівників;
- відсутність реальних інструментів реінвестування пенсійних активів у розвиток підприємств-вкладників;
- низький фінансовий рівень спроможності громадян для участі в системі недержавного пенсійного забезпечення [4].

Висновки. Отже, на розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення на сьогодні впливає досить багато факторів: соціальних, макро- і мікроекономічних, вплив яких окремо один від одного однозначно оцінити досить складно. Проте в сукупності всі вищезазначені фактори гальмують розповсюдження приватних пенсійних схем серед фізичних та юридичних осіб.

Список літератури

1. Білик О. Особливості оподаткування в системі недержавного пенсійного забезпечення [Електронний ресурс] / О. Білик. – Режим доступу : http://vsipokrovalviv.blogspot.com/2012/06/blog-post_18.html. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
2. Новікова І. В. Вплив економічних чинників на розвиток корпоративних пенсійних програм / І. В. Новікова // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 1.
3. Підсумки розвитку недержавного пенсійного забезпечення за 2012 рік [Електронний ресурс] / Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступу : <http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/npz-2012r.pdf>.
4. Птащенко Л. О. Розвиток недержавного пенсійного забезпечення в системі національних фінансових інтересів / Л. О. Птащенко : збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України. – 2012. – № 1. – С. 367–377.
5. Соловьев А. К. Актуарные расчеты в пенсионном страховании / А. К. Соловьев. – М. : Финансы и статистика, 2005. – 240 с. – ISBN 5-279-02520-8.
6. Сомов М. На порядку денному – недержавне пенсійне забезпечення / М. Сомов // Соціальний захист. – 2007 – № 4. – С. 10–11.

Отримано 17.01.2014

Summary

The article presents the results of research of private pensions. The influence of macro and microeconomic factors that inhibit the introduction of private pension programs in Ukraine.